

М. М. Агішев. Початкову, середню, загальну і спеціальну освіту можна було здобути в різних навчальних закладах: парафіяльних школах, казенних чоловічій і жіночій гімназіях, приватних жіночих гімназіях Катерини Чвалинської, Раїси Воскресенської (з 1916 р. – Катерини Локтюшевої), чоловічій прогімназії Онисифора Бондаря, торговельній школі, приватному семикласному комерційному училищі Людмили Васньової, Донецькому нижчому технічному залізничному училищі.

Культурне життя подано сюжетами про гірично-комерційний клуб, кінематограф, міську громадську бібліотеку, музей тощо. Кілька сторінок присвячено відомому радянському поетові, лауреату Державної премії СРСР Михайлові Матусовському, який народився в Луганську в 1915 році. Тут пройшли його дитинство та

юнацькі роки; у 1987 році йому присвоєно звання почесного громадянина міста.

Не залишилися поза увагою авторів і діяльність у місті соціал-демократів, таких відомих постатей, як К. Є. Ворошилов та О. Я. Пархоменко, події російської революції 1905–1907 рр., участь городян у Першій світовій війні.

На жаль, видання не позбавлене недоліків. Авторам слід було б з позицій сьогодення та сучасних досягнень української історичної науки переосмислити деякі події початку ХХ ст., більш ретельно відредагувати текст і не обмежувати хронологічну межу початком минулого століття. Але в цілому це не знижує цінність роботи, адресованої учителям, студентам, краєзнавцям, усьому загалові тих, хто цікавиться регіональною історією.

Василь Делеган (м. Ужгород)

Репліка читача з приводу однієї версії, або

Як московський професор мимоволі підвів ужгородського

Рец. на кн: Мазурок О. Орест Сабов та його книга про угорських русинів. – Ужгород: Карпатська вежа, 2011. – 468 с.

Завдяки люб'язності автора ми нещодавно отримали можливість ознайомитися з новою працею поважного науковця, доктора історичних наук, професора О. С. Мазурка, обіцяною ще в процесі її підготовки до друку. У книзі, як зазначено в авторській анотації, йдеться про уродженця с. Драгово, що на Хустщині, Ореста Сабова (1867-194?), русинофіла проугорської орієнтації, людину непростой долі, який сто років тому видав у Будапешті книгу про угорських русинів і про яку нині мало хто знає. Постать О. Сабова як громадсько-політичного діяча досить часто згадується до 1939 р., після чого про нього майже нічого не відомо, навіть рік його смерті. На основі документів і матеріалів автор книги запропонував читачам свою версію життя і діяльності О. Сабова після 1939 р. (підкреслення – авт.).

Далі в анотації йдеться про те, що оскільки книга О. Сабова базується на працях Ю. Жатко-

вича, Т. Легоцького, А. Годинки та І. Семана, у публікації подані біографії цих вчених, а також рецензія головного редактора журналу «Подкарпатська Русь» П. Яцка на книгу О. Сабова (1926 р.) і реферат книги О. Сабова українською мовою, а в додатку – текст книги О. Сабова угорською мовою, вперше після 1913 р. перевиданий О. Мазурком репринтним способом. Зауважимо, що всьому переліченому передують ґрунтовна (однак не бездоганна!) авторська «Передмова» (С. 5-31), до якої в основному й будемо звертатися.

Як колишній однокурсник О. Мазурка, хотів би схвально зацитувати його щире посвяту: «Світлій пам'яті Л. А. Коваленка (1907-1984), доктора історичних наук, професора, Людини і Педагога вищої школи від Бога, кумира істориків-шістдесятників УЖДУ, який вчив нас не тільки професії, але й життєвій мудрості. Приємно, коли учні не забувають своїх учителів.

Однак продовжимо по суті. Не вважаючи себе компетентним фахівцем у всіх питаннях, піднятих на сторінках нової книги О. С. Мазурка, не буду брати на себе відповідальності аналізувати її в цілому, хоча й переконаний загалом, що вона, як і інші дослідження даного автора, заслуговує високої оцінки.

Автор цієї репліки поставив перед собою часткове досить скромне завдання: спробувати в'яснити, як і завдяки чому виникла пропонування О. Мазурком версія і наскільки вона правдоподібна?

За нашим припущенням, було приблизно так: О. Мазурок, готуючи свою публікацію, звернув увагу на те, що ні в І. Попа, ні в П.Р. Магочі чи когось з інших авторів не вказано точної дати смерті Ореста Сабова. Аж тут до рук потрапила солідна за обсягом книга московського історика Андрія Івановича Пушкаша, вихідця із нашого краю, колишнього випускника Ужгородського університету¹. За твердженням О. Мазурка, Орест Сабов у ній згадується на 12 сторінках. Останні дві з цих згадок містяться на стор. 347 і 348. У першому випадку йдеться про серпень 1940 р., коли М. Локота доручає Сабо піти до М. Гучканюка з певним завданням, а в другому цитується, ймовірно, вимушене прокомуністичне висловлювання учасника великобичківського підпілля Сабо під час допиту в угорській контррозвідці в 1942 році. Заглянувши в Показчик імен на стор. 547, можна й справді переконатися, нібито згадки відносяться саме до Ореста Сабова. От вам і готовий кістяк версії, без усяких там «на основі документів і матеріалів», про які заявлено, вважаємо, для зайвої переконливості. Чи то пак простіше – «для красного слівця».

Зауважимо, що із загальної кількості згадок на 12 сторінках, на нашу думку, безумовно про Ореста Сабова йдеться на 9 сторінках, причому А. Пушкаш щоразу називає його ім'я, хіба що окрім першого випадку, коли на стор. 10 він згадується шість разів. Із них першого разу повністю – «Орест Сабо», далі «О. Сабо», а згодом просто «Сабо». Згадку на стор. 123 випускаємо, оскільки йдеться про «граматику Сабо», очевидно, граматику Євмена Сабова (1924). Проблемними залишаються вже наголошені дві останні згадки. Очевидно, заручившись Показчиком імен, заангажований своєю версією О. Мазурок самовільно додає перед прізвищем Сабо літеру О., а далі простір для фантазій відкритий. О. Мазурок нагадує, що Орест Сабов

був щирим русинофілом проугорської орієнтації. Так було, мовляв, до весни 1939 року. Але надалі особа О. Сабова постає перед ним в зовсім іншому ракурсі, цілком несподіваному: тепер його діяльність нібито «тісно пов'язана з діяльністю комуністичної організації Закарпаття» (с. 12). Із неприхованим співчуттям до свого уявного героя О. Мазурок пише, що мовляв, можна собі уявити, як відреагували на таку (прокомуністичну – В. Д.) заяву О. Сабова на допиті після арешту угорські власті: як то кажуть, по голові не погладили. Це однозначно! Тому напрошується нібито цілком логічний висновок: О. Сабова, який фігурував у справі О. Борканюка як обвинувачений (насправді у справі великобичківських підпільників як підозрюваний – В. Д.), також було страчено. Для О. Мазурка «справа» О. Борканюка і «справа» О. Сабова (насправді не було окремої справи – В. Д.) – це одне ціле, одні й ті ж самі сталі звинувачення, а отже, й одна міра покарання (с. 15).

О. Мазурок з натхненням продовжує, що з датою смерті О. Сабова, мовляв, більш-менш з'ясовано. А от на інші вельми принципові питання відповіді немає. Коли, під впливом кого (чого) відбулася несподівана метаморфоза О. Сабова – від послідовного проугорськи налаштованого русина до відвертого ворога режиму Горті (Це вже без лапок майже дослівне цитування О. Мазурка з тієї ж с. 15). І тут мені, вибачайте, недоречно згадалася відома приказка про муху, з якої на словах зробили слона, а згодом забажали ще й слонові кістки.

Однак зачитуємо ще одне речення з праці О. Мазурка, по-своєму підсумкове щодо висунутої ним версії. «І ось тепер, коли я знаю про Ореста Сабова відносно багато, і до того ж цілком несподіваного для мене, то я б назвав свою публікацію так: «Загадковий Орест Сабов та його книга про угорських русинів». А його самого – «людиною - невидимкою» (с. 22). У відповідь залишається додати, що в такому разі й даний відгук міг би називатися «Аргументована версія чи бездоказове міфотворення». Нами обрано лояльніший варіант назви.

Думаємо, читач уже достатньо пройнявся високим пафосом, і вже можна спускатися, як то кажуть, на грішну землю.

Від найпершого прочитання «Передмови» О. Мазурка ми скромно висловили свій сумнів щодо його версії. Наголошували на тому, що традиційно більш радикальними бувають молоді

¹ Пушкаш А. Цивілізація или варварство: Закарпатье 1918-1945. – М.: Изд-во «Европа», 2006. – 564 с.

люди, а стаючи зрілими, перероджуються в консерваторів, а не навпаки; що навряд чи Орест Сабов після 72-річчя змінив свої погляди на прокомуністичні; що в 1942 р. йому було б уже 75, і мало ймовірно, щоб заслужений будапештський пенсіонер переїхав у Великий Бичків і став по-сильним у місцевих підпільників. Однак Олег Сергійович «вистраждав» свою версію і не бажав ні на йоту від неї відступитися. Мовляв, замість того, щоб належно оцінити, до нього прискіплюються («Ну що ти від мене хочеш? Я ж на Пушкаша посилаюся!»). І зрештою сперсердя запропонував, якщо маю докази, писати статтю. Отож і підштовхнув до цієї репліки.

Формально О. Мазурок був нібито правий. А в нас окрім тверезих міркувань про радикалів і консерваторів та про пенсійний вік О. Сабова інших доказів за душею не було. Довелося ретельно шукати, раз уже затіяв цю невдячну і не надто приємну для співрозмовника суперечку.

Напрошувалися два можливі варіанти пошуків: або спробувати вияснити справжню дату і обставини смерті О. Сабова, щоб спростувати припущення О. Мазурка про його можливу страту восени 1942 р., або ж постаратися вияснити, про кого насправді йдеться у згадках на стор. 347-348 книги А. Пушкаша, звідки й бере свій початок уся ця метушня із новою версією. На першому шляху в умовах Ужгорода нічого не вдалося уточнити, і лише професор Іван Поп із Чехії через брата переказав, що дата смерті О. Сабова залишається відкритою, відомо лише, що пішов із життя практично в злиднях, забутий усіма.

У двох місцях своєї «Передмови» О. Мазурок констатує, що для А. Пушкаша Орест Сабов не був ключовою фігурою (с.8), чи то був другою фігурою (с.15). З цим можна певною мірою погодитись, беручи до уваги хоча б тематику його наукових пошуків, оскільки в протилежному разі він мав би чимало можливостей вияснити долю останнього під час численних відряджень в Угорщину, в тому числі через знайомих і друзів як в наукових, так і в офіційних колах. Однак не повірю, що небаїдуха до історії рідного краю людина могла б обійти мовчанкою вражаючу метаморфозу з О. Сабовим початку 1940-х років, якби остання насправді мала місце.

Приходили думки: яким чином, або через кого можна було б одержати необхідну інформацію, чи будуть бодай якісь уточнення із будапештського архіву, на який посилався московський професор (хоча наші сусіди, виявляється, не надто охоче допускають до своїх сховищ українських громадян, зокрема, тих документів, у яких

йдеться про період їхнього «господарювання» на Закарпатті в роки Другої світової війни). Згодом вдалося вияснити, що копії судових матеріалів деяких гучних процесів завдяки зусиллям місцевих архівістів, потрапили й до нашого обласного архіву. І ось у фонді 3223, де зберігається копія судової справи О. Борканюка, до неї, як на мене, дещо штучно прив'язано розслідування таємної діяльності великобичківської комуністичної організації, тим більше розслідування діяльності українських націоналістів. І ось знаходимо прізвище «невловимого» Сабо. Виявляється, це Йозеф Сабо, який народився 1.10.1915 р. в с. Палошрети Мараморошської жупи. Постійне місце проживання (з трьох-річного віку) – В. Бичків, буд. № 496. Материнська мова – єврейська. Майна немає. Працює помічником продавця у В. Бичкові. Його декілька разів допитували (з березня по червень 1942 р.), в тому числі зрештою для перевірки, чи зможе повторити свої покази. Протокол допитів машинописний, на друкарській машинці, на кожній сторінці підпис підозрюваного. Для порівняння можна зауважити, що радянські чекісти на той час усе записували від руки, а особистому підписові допитуваного передувало sacramентальне «С моїх слів записано верно». Покази Йозефа Сабо складають майже 42 сторінки. У той же час більшість допитуваних давали незначні покази або й заперечували свою приналежність до комуністичного руху. Натомість Йозеф Сабо під час допитів у відділі контррозвідки VIII королівського військового корпусу був досить багатослівним, детально розповідав про роботу комуністичної організації у Великому Бичкові, про деякі конкретні кроки підпільної діяльності, і називав при цьому цілий ряд комуністів, з якими підтримував партійні стосунки, особливо Миколу Локоту і Миколу Гучканюка. Отже, навряд чи виправдано порівнювати його з борканюківцями.

Для зіставлення: покази одного з керівників великобичківського підпілля М. Гучканюка склали дві сторінки, В. Руснака – 3 стор., Б. Штремпеля – 7 стор. Брат «червоного сенатора» Івана Локоти Микола був настільки підданий тортурам на допитах, що помер у камері вже в останній день лютого 1942 р. Перед смертю попросив сина, на руках якого помирав, передати на волю, що він нікого не зрадив.

Справа великобичківських комуністів (на стор. 398 згадуваної праці А. Пушкаш говорить про справу М. Гучканюка та його прихильників) спочатку розслідувалася, а згодом певний час,

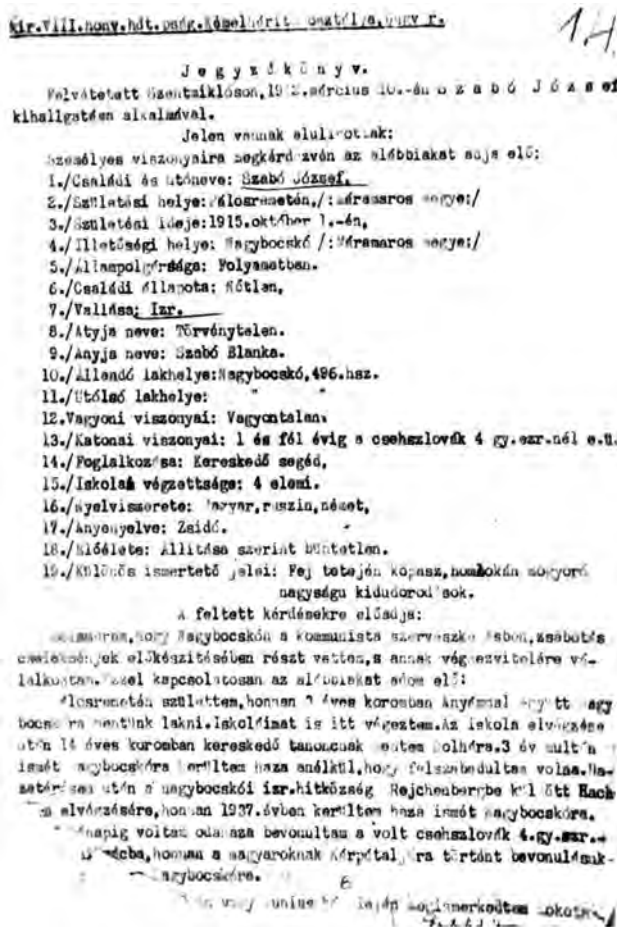
«із різних міркувань», її тримали в підвішеному стані. Декого з випадково заарештованих згодом випустили на волю. Наприкінці війни завдяки стрімкому наступу радянських військ вдалося вирватися з катівень і повернутися додому, щоправда, з підірваним здоров'ям, М. Гучканюку, Б. Штремпелу та деяким іншим учасникам великобичківського підпілля.

Як склалася подальша доля Й. Сабо, ми не простежували, позаяк це виходить за рамки нашої публікації. Можливо йому зарахували в позитив співпрацю з із слідством (хоча й погрожували каторжними роботами). З іншого боку, міг стати жертвою переслідувань за національною ознакою. У всякому разі ми не знайшли його імені на сторінках 5-го тому історико-меморіального видання «Книга скорботи України. Закарпатська область» (Ужгород: Вид-во «Карпати», 2007). Зокрема, там, де йдеться про мешканців Великого Бичкова, загиблих у роки війни, зафіксовано трьох Сабових, з них двоє єврейського походження, один – українець. Не позбавлено інтересу, що євреї зафіксовані під прізвиськом Сабо, а українець – Сабов (т. 5, с. 195).

Тепер уже, здається, в основному розставлено всі крапки над «і». Доводиться пожалкувати, що в Показчику імен у книзі А. Пушкаша, де зустрічаємо аж п'ять Сабових, не знайшлося місця для шостого, як ми вияснили, Йозефа Сабо. Можливо, в архівних виписках ученого не збереглося імені цього учасника підпілля, а можливо й повинен був служити маловідомий безіменний учасник ще одним прикладом масовості руху. З другого боку, коли книга готувалася до виходу у світ, її автору йшов уже 84-й рік, і в складанні довідкового апарату йому, ймовірно, допомагали молоді співробітники Інституту слов'янознавства та балканістики чи хтось із домашніх помічників. У всякому разі «в сухому залишку», як кажуть, маємо те, що маємо.

А щодо версії О. Мазурка, то вона, на жаль, розсипалася, оскільки була побудована на неперевірених джерелах, чи то пак зайва довіра до деяких деталей московської публікації виявилася не виправданою.

Усвідомлюємо, що критика навряд чи буває приємною, навіть коли вона справедлива. Автор скрупульозно роками, не жаліючи сил і часу, шукає матеріали, досліджує, видає книгу власним коштом, а тут замість подяки вишукують якісь огріхи. Тим не менше, як мовиться, на те й шука, щоб карась не дримав. Розуміємо, що це

Сторінка з протоколу допитів Йозефа Сабо з його біографічними даними. Державний архів Закарпатської області, ф. 3223, оп. 5, спр. 7, арк. 14.

досить незвично, бо в наші дні критичні висловлювання чомусь лише зрідка лунають, значно частішими є замовні хвалебні рецензії.

Що ж до вельмишановного О. Мазурка, то він, сподіваємось, не з тих, хто надто ображати-меться на переконливо обґрунтовані зауваження, тим більше, що й сам у численних публікаціях, в тому числі й у згаданій книзі, неодноразово і часом досить гостро й дошкульно критикує деяких «колег по цеху», випускає уїдливі стріли, здебільшого не оглядаючись на особи, за їхні прорахунки й упущення, чи навіть профанації під виглядом інтересу до минувшини. Водночас, до його честі, й себе не огороджує від справедливих зауважень. Зокрема, і в розглянутій праці автор заявляє, що в разі, якщо він помиляється, буде вдячний тому, хто аргументовано спростує його думку і доведе щось інше (с. 38).

Автор цієї репліки принагідно скористався слушною пропозицією, із скромності своєї навіть не розраховуючи на вдячність.